

ROMANO, Antonio / MARRA, Piersaverio: *Il griko nel terzo millennio: «speculazioni» su una lingua in agonia*. Volumen publicat con il contributo dell'Università di Torino, Parabita: Edizioni Il Laboratorio, 2008, 128 p.

L'autor principal d'aquest llibre, el fonetista italià Antonio Romano, està vinculat com a professor investigador al Departament de Ciències del Llenguatge i Literatures modernes i comparades de la Università degli Studi de Torí. Ni ell ni el seu col·laborador, Piersaverio Marra, autor del segon estudi d'aquesta obra, pertanyen per naixement a la comunitat de parlants del *griko* de la zona de Salento al sud de la Península Italiana, però s'hi senten vinculats des de fa molts anys per afecte personal i interès acadèmic. Ens consta personalment la dedicació del professor Romano a aquesta «llengua en agonia», com ell la qualifica, perquè a la primavera de l'any 2003 impartí sobre ella a la Universitat de Barcelo-

Estudis Romànics [Institut d'Estudis Catalans], Vol. 32 (2010), p. 427-551

na un seminari per invitació del professor J. E. Gargallo, del Departament de Filologia Romànica. Una gran part dels plantejaments que ens exposà en aquell moment apareixen ara recollits en aquest volum, que resulta de l'aplegament de quatre seccions de caràcter i enfocament diversos. Les dues primeres tenen una orientació clarament sociolingüística i ocupen, de fet, la major part del llibre, de la pàgina 13 a la 108. L'autor de la secció I—«Riflessioni preliminari sulla situazione linguistica della Grecia Salentina»— és el professor Romano, que utilitza parcialment el material compilat a la localitat de Martano per a una publicació seva anterior de l'any 2002 i l'enriqueix amb noves aportacions i reflexions (13-47). La secció II és l'article de Piersaverio Marra, intitulat «Un'indagine sociolinguistica nella Grecia Salentina: «speculazioni» su una lingua in agonia», basat en la seva *Tesi di Laurea*, confegida sota la direcció d'A. Romano i presentada a la Università degli Studi di Torino l'any acadèmic 2004-2005 (49-100). Les dues últimes seccions, en canvi, dos apèndixs sobre qüestions de fonètica del *griko*, són producte de la investigació de camp del professor Romano en els darrers anys i il·luminen pràcticament alguns aspectes de la situació actual de la llengua, prèviament exposats de manera teòrica i des del punt de vista de la sociolingüística en les seccions anteriors. Els seus títols són «Uno spoglio fonetico dei dati audio del DB 'The Graecanic Lexikon'» (Secció III: 101-108) i «Alcuni dati acustici sul sistema vocale dal griko» (Secció IV: 109-116).

Paga la pena de destacar, en primer lloc, un tret d'aquesta publicació que els seus autors no amaguen en cap moment, ans, ben al contrari, miren d'emfasitzar sempre que poden. Ens referim a la seva condició d'obra polèmica, que pretén provocar un debat públic sobre l'estat alarmant del *griko* i aborda, per aquesta raó, sense complexos, qüestions, certament, espinoses, com ara, per citar la més política de totes, la instrumentalització de la llengua pels polítics i les *soi-disant* (l'adjectiu no és nostre, sinó dels autors) elits culturals dels països. Aquesta és, precisament, la raó, com explica el professor Romano en la seva presentació del volum (9), d'haver escollit la paraula especulació per al títol d'aquest llibre. D'una banda, amb ella s'alludeix a la recerca dels autors, que miren d'emmirallar en aquestes pàgines de la manera més exacta possible la situació actual de la llengua i d'especular sobre el seu futur. De l'altra, el terme serveix també per denunciar els usos «especulatius» que han fet del *griko* els pròcers salentins, «fors'anche in buona fede». No és, per tant, gens estrany, com subratlla A. Romano mateix en la seva presentació (10, nota 2), que el llibre no hagi comptat amb el finançament de cap dels fons previstos per a aquesta mena d'obres per la Llei italiana 482/99 de protecció i promoció de les llengües minoritàries. Aquesta dimensió diguem-ne política de l'obra determina en tot moment l'objecte, l'abast i els mètodes de la recerca, que dibuixa un panorama realment desolador de l'ús i de la capacitat de supervivència del *griko* a desgrat de totes les iniciatives que tracten, aparentment, d'afavorir el seu *revival*.

Com és ben sabut, el *griko* és la llengua de la població originària de la regió denominada Grecia Salentina, constituïda tradicionalment per nou pobles: Calimera, Martano, Martignano, Sternatia, Zollino, Castrignano dei Greci, Corigliano d'Otranto, Soleto e Melpignano. Tot i que la població d'aquesta àrea arriba als 41.500 habitants, el nombre de grikoïfons amb competència lingüística suficient (bo i desconegut per manca d'estadístiques completament fiables, segons el criteri dels autors) és molt reduït, potser entorn del 15 al 20%, i està fortament limitat a les franges d'edat més alta, concretament, als majors de 60 anys, i als usos més col·loquials en l'àmbit rural. Això és el resultat d'un procés d'abandonament de la llengua pròpia en benefici de l'italià i de la seva variant local el salentí, que s'inicià al començament del segle XX per circumstàncies socioeconòmiques i culminà pràcticament en els anys posteriors a la II Guerra Mundial en el marc d'una destrucció general dels trets diferencials regionals. En els anys 70, tanmateix, sota la influència entusiasta de Gerhard Rohlfs, alguns estudiosos de la zona, per separat o en grups com el denominat *Gruppo di Lecce*, reprengueren l'estudi de la llengua, vinculant-la estretament amb el conreu del folklore i de la literatura populars de la regió, i proposaren, des de posicions lingüístiques distintes i a través de vies diverses, la seva promoció a les escoles i als mitjans de comunicació.

Vint anys després, les polítiques de la Unió Europea de protecció de les cultures i les llengües minoritàries, adoptades, amb major o menor convenciment, segons els casos, per l'Estat italià, han contribuït a la creació d'una xarxa d'interessos, fonamentalment econòmics, entorn del *griko*, que té la

seva expressió pública en la pròspera «Unione dei comuni della Grecia Salentina». Gràcies a aquest impuls, existeixen actualment classes de *griko* a les escoles i als liceus de la zona, un màster en llengua, història i cultura de la Grecia Salentina a la Universitat de Lecce, un informatiu de notícies locals a la cadena denominada TV Rama i un seguit de publicacions diàries de caràcter subvencionat i/o gratuït. Totes aquestes coses, juntament amb les celebracions de festivals dedicats a la cançó i a la poesia popular en *griko*, constitueixen els actius que la classe política de la regió exhibeix amb orgull com a prova del seu compromís per la llengua i la cultura originàries. Els autors d'aquest llibre discrepen, tanmateix, d'aquesta interpretació positiva i critiquen les bases ideològiques d'aquest pretès *revival* i els fruits que, aparentment, està produint.

D'entrada, Romano i Marra qüestionen, encara que en to menor, la relació de privilegi que s'ha establert en els darrers anys entre la Grecia Salentina i la República de Grècia, que ha comportat la introducció de cursos de grec modern en el sistema escolar de la regió amb el patrocini i el finançament de l'Estat hel·lènic. En relació amb això, defugen, de manera deliberada, l'ardorosa polèmica sobre l'origen del *griko* entre els partidaris de l'opinió de G. Rohlfs, que el considera un descendent directe de la llengua parlada a la Magna Grècia en l'antiguitat, i els seguidors de Giuseppe Morosi i Oronzo Parlangèli, que situen la seva aparició entorn del segle IX, l'època de l'ocupació bizantina del sud d'Itàlia. P. Marra resumeix l'estat de la qüestió en a penes dos paràgrafs (51-52) i declara irrellevant el debat des del punt de vista lingüístic, però tant ell com A. Romano mostren clarament la seva preferència –creiem– per la segona teoria. Per raons històriques i també lingüístiques, nosaltres compartim llur parer, que ens sembla més significatiu quant al tema del llibre d'allò que podria aparèixer a primera vista. Tal com palesa l'entrevista interessantíssima de Marra a l'erudit activista local Ernesto Aprile, veí de la població de Calimera (79-84), la creença en l'origen antic del *griko* i la seva vinculació consegüent en la cultura clàssica condiciona, efectivament, l'aproximació a la llengua i a la seva relació amb el grec modern. No és casualitat que tant E. Aprile com un altre dels entrevistats, el professor Salvatore Sicuro, traductor de les obres de G. Rohlfs sobre els dialectes grecànics, defensin la necessitat d'aprendre el grec modern a les escoles de la Grecia com a llengua de referència per als parlants del *griko*, a la manera de substitut de la *koiné* estandarditzada que no acaba de donar-se. Aquesta opinió va acompanyada, sobretot en el cas d'E. Aprile, d'una reivindicació de l'hel·lenisme de la cultura i, fins i tot, de l'ètnia de la Grecia, que desemboca en manipulacions evidents de les dades culturals objectives a fi d'emfasitzar llur caràcter presumptament «panhel·lènic». Poden veure's alguns exemples particularment excessius d'aquesta tendència, extrets dels llibres de text escolars de la regió, en les pàgines 83 i 84. Com assenyalen encertadament els autors del llibre, d'aquesta manera s'escamoteja als observadors exteriors el fet que no hi ha diferències constatables entre els costums dels habitants dels pobles pertanyents a la «Unione» i els dels seus veïns, perquè tant els uns com els altres pertanyen, de fet, a una cultura regional salentina, no identificable amb l'ús de cap llengua en concret. En aquest sentit complementari, encara que sembli tal vegada una contrària, A. Romano denuncia també l'ús extensiu i erroni del terme *griko* aplicat a manifestacions culturals, que són clarament salentines, és a dir, concebudes i executades en una llengua romànica. La conclusió d'això és que no pot parlar-se d'una cultura pròpiament *grika*, amb trets distintius de la salentina, sinó d'una llengua *grika*, descendent del grec bizantí parlat en l'època medieval a la regió i «germana», per tant, no pas «filla», de la llengua neogrega. En aquesta situació, el consell dels autors d'aquest llibre és abandonar les especulacions inútils i impropis, també les interessades, i tractar, en canvi, d'establir un diagnòstic de la situació real del *griko* per mitjà dels mètodes científics de la sociolingüística. Només així –asseguren– serà possible trobar, a continuació, quines són les mesures necessàries per assegurar la supervivència real de la llengua.

Com a conseqüència d'això, les dues grans seccions del llibre s'articulen entorn a dos treballs de camp, dues entrevistes realitzades, separadament, per A. Romano i P. Marra. La primera enquesta, feta a Martano durant l'estiu de 2001, fou utilitzada, com ja ha estat dit, per a una publicació anterior. Com Romano mateix reconeix, el seu caràcter és més humanístic que científic i tècnic, perquè no és fàcil trobar en aquestes regions un nombre alt de parlants disposats a compartir les seves experiències. Per això, s'expliquen amb detall llurs circumstàncies personals, que ajuden a comprendre les respostes i a

traçar després el quadre que d'elles es desprèn. En aquest cas, es tracta de 10 persones, totes elles pertanyents al cercle de coneixences a Martano del recercador i, per tant, en principi, favorables a la llengua *grika*. Les preguntes d'aquest qüestionari tracten, en primer lloc, d'identificar el nombre de coneixuts dels entrevistats que parlen o entenen el *griko*. Després demanen les llengües que coneixen i en quins contextos i amb quines persones les usen. A l'últim, l'entrevistador proposa un seguit de paraules i expressions en *griko*, salentí i grec modern als entrevistats i els demana que les tradueixin o parafrasegin en italià i/o salentí (40-44). Els resultats es corresponen clarament amb la intuïció del lingüista. Només coneixen prou bé el *griko* els informadors majors de 60 anys, que ignoren, per contra, el neogrec i confonen de manera sistemàtica, per manca d'instrucció suficient, l'italià amb el salentí. Per llur banda, els entrevistats més joves tenen un coneixement només passiu, i molt escàs, del *griko*, no saben tampoc el neogrec i dominen l'italià i el dialecte sense problemes. De fet, conclou això Romano de manera contundent, la gran majoria dels habitants de la Grècia són bilingües italià/salentí, com ho són també la major part dels seus compatriotes. Senten, certament, afecte per l'herència *grika*, però n'han abandonat pràcticament l'ús lingüístic per consideracions socials (necessitat d'aprendre l'italià i/o el salentí per al progrés econòmic) i culturals (manca de recursos lexicals de la llengua i impossibilitat d'aconseguir una estandardització consensuada entre les diverses comunitats de parlants).

En la secció II, aquest panorama es complementa i enriqueix gràcies a l'entrevista dissenyada per P. Marra, que apareix impresa separatament en un apèndix al final del volum (117-118). Aquesta enquesta és més llarga i detallada –70 preguntes– i està adreçada a un nombre major de persones, 38 individus, 22 homes i 16 dones, repartits de manera equilibrada en 5 franges d'edat. Tots són residents a Calimera, a Sternatia i a Martano, els municipis potser més importants de la regió, i foren entrevistats a la primavera i l'estiu de 2004. L'autor utilitzà com a model un qüestionari desenvolupat per la Fondation Émile Chanoux a fi de traçar amb una fiabilitat més gran el mapa lingüístic de la Vall d'Aosta. Com havia fet anteriorment Romano, Marra pregunta a l'entrevistat també pels seus coneixements d'italià, salentí i neogrec a fi d'establir els paral·lismes convenients. La recerca afecta també aspectes molt interessants com ara els antecedents lingüístics de família, l'ús social quotidià de la llengua, l'experiència escolar i acadèmica que han tingut (o no) del *griko* i també els sentiments d'identitat compartits. Els resultats estan degudament exposats en taules amb tants per cent, comentades a bastament per l'autor, primerament en grups i després per preguntes individuals. La informació recollida per mitjà de l'enquesta es completa amb els testimonis de personatges significatius de la comunitat *grika*, entrevistats separatament per P. Marra. A banda dels ja esmentats E. Aprile i S. Sicuro, intervenen aquí Rocco Aprile i Brizio Leonardo Colaci, que aporten una visió més crítica de la intervenció dels poders públics que no pas els seus companys (especialment pel que fa a la baixa qualitat del *griko* televisiu, criticada també per S. Sicuro) i mostren pessimisme pel futur de la llengua, en part per la torpor i incompetència dels encarregats de sistematitzar-la i ensenyar-la, i en part també per la desafecció dels parlants mateixos. La visió que es desprèn d'aquesta enquesta i del material suplementari és realment molt similar a la de la secció escrita per Romano. La novetat metodològica més destacada, tot i que únicament apuntada, és un assaig de comparació entre la situació sociolingüística del gal·lès, que Marra coneix pels seus estudis al País de Gal·les, i la del *griko*. L'autor es limita pràcticament a constatar l'absència a la Grècia d'un element nacionalista i històric veritablement arrelat, que pugui afavorir una nova florida de la llengua *grika*, i, a continuació, exposa el parer que li ha donat verbalment el seu mestre a Gal·les, el lingüista David Crystal, sobre les possibilitats de supervivència que encara té. Segons Crystal, la llengua necessita, en primer lloc, d'uns parlants compromesos amb ella, que estiguin disposats a utilitzar-la en tots els contextos; en segon lloc, d'unes institucions que es responsabilitzin del seu futur i que prenguin, per tant, en tercer lloc, sobre les seves espatlles la missió de finançar el seu ús. En aquesta situació ideal, que sembla molt llunyana d'atènyer a la Grècia, serà potser possible, aplicant també la teoria sociolingüística de D. Crystal, que una «quarta generació», la dels qui estan naixent en aquests moments, desenvolupi un interès veritable, i no espuri, pel passat i les arrels de la seva comunitat i es recuperi així la llengua minoritària. Abans, tanmateix, cal, segons els autors, rescatar la llengua i la cultura *grika* de la situació artificial en què l'han posat aquells que les estan gestionat sense haver

reflexionat degudament sobre elles. Urgeix, doncs, confiar als acadèmics la tasca de descriure i analitzar la realitat sociolingüística de la regió i dissenyar, a continuació, una estratègia profitosa, ajustada i, vista l'anàlisi del resultat de les inversions fins ara efectuades, també econòmicament sostenible per a la seva promoció futura.

Ernest MARCOS HIERRO
Universitat de Barcelona